

دانشگاه پشاور و بلوچستان

تحصیلات تکمیلی

پایان نامه کارشناسی ارشد فلسفه و کلام اسلامی (کلام اسلامی)

عنوان:

بررسی تطبیقی نحوه تعیین امام از دیدگاه متکلمان معتزله، اشاعره، وهابیت و امامیه

استاد راهنما:

دکتر علی اکبر نصیری

استاد مشاور:

دکتر مرتضی عرفانی

تحقیق و نگارش:

مریم محمودی میمند

دی ۱۳۹۱

بسمه تعالی

این پایان نامه با عنوان بررسی تطبیقی نحوه تعیین امام از دیدگاه متکلمان معتزله، اشاعره، وهابیت و امامیه قسمتی از برنامه آموزشی دوره کارشناسی ارشد فلسفه و کلام اسلامی گرایش کلام اسلامی توسط دانشجو مریم محمودی میمند با راهنمایی استاد پایان نامه دکتر علی اکبر نصیری تهیه شده است. استفاده از مطالب آن به منظور اهداف آموزشی با ذکر مرجع و اطلاع کتبی به حوزه تحصیلات تکمیلی دانشگاه سیستان و بلوچستان مجاز می باشد.

مریم محمودی میمند

این پایان نامه ۶ واحد درسی شناخته می شود و در تاریخ ..... توسط هیئت داوران بررسی و درجه ..... به آن تعلق گرفت.

تاریخ

امضاء

نام و نام خانوادگی

استاد راهنما:

استاد راهنما:

استاد مشاور:

داور ۱:

داور ۲:

نماینده تحصیلات تکمیلی:

دانشگاه سیستان و بلوچستان

تعهدنامه اصالت اثر

اینجانب مریم محمودی میمند تعهد می‌کنم که مطالب مندرج در این پایان نامه حاصل کار پژوهشی اینجانب است و به دستاوردهای پژوهشی دیگران که در این نوشته از آن استفاده شده است مطابق مقررات ارجاع گردیده است. این پایان نامه پیش از این برای احراز هیچ مدرک هم سطح یا بالاتر ارائه نشده است.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به دانشگاه سیستان و بلوچستان می‌باشد.

نام و نام خانوادگی دانشجو: مریم محمودی میمند

امضاء

تقدیم به :

پیشگاه مقدس خورشید روشنایی بخش خورشیدهای عالم، حضرت **حجۀ بن الحسن العسکری**

و تقدیم به:

غنچه‌ی نشکفته‌ی گلستان آل محمد صلی الله علیه وآله، حضرت **محسن بن علی بن ابی طالب علیه السلام**.

و تقدیم به:

همه‌ی عاشقان اهل بیت علیهم السلام.

و تقدیم به پدر و مادر مهربانم

که وجودشان برایم همه عشق است و وجودم برایشان همه رنج، توانشان رفت تا به توانایی رسم، موهایشان سپیدی گرفت تا رویم سپیدماند. آنانکه فروغ نگاهشان، گرمی کلامشان، روشنی رویشان سرمایه جاودانی زندگی من است در برابر وجود گرمشان زانوی ادب به زمین می‌نهم و با دلی مالا مال از عشق و محبت بر دستانشان بوسه می‌زنم.

سپاسگزاری

حمد و سپاس خدای عزّ و جل را که بر من منت نهاد و بنده‌ی حقیر را در این مسیر متعالی قرار داد تا بتوانم به اندازه‌ی ناچیزی به جایگاه و منزلت این خاندان بزرگ نائل شوم و حمد و سپاس در برابر زحمات بی دریغ و محبت‌های بی‌نهایت اساتید و کلیه‌ی کسانی که در تهیه‌ی این پایان نامه مرا یاری نمودند، زبان قاصر است و قلم ناتوان. کلماتی در باب تشکر و سپاس فراخور مقام سروران خود نیافتم ولی بر خود لازم می‌دانم از همه این عزیزان و اساتید گرامی که در طول دوره کارشناسی ارشد بنده را راهنمایی کرده و مشکلاتم را حل نموده اند تقدیر و تشکر لازم را به عمل آورم.

انشاء... که همیشه در زندگی موفق و پیروز باشند.

چکیده

مسأله‌ی امامت و جانشینی پیامبر صلی الله علیه وآله، از مهم‌ترین و گسترده‌ترین موضوعاتی است که در طول چهارده قرن، همواره مورد توجه مسلمانان و محلّ بحث‌های فراوان بوده است. تشکیل دو گروه شیعه و سنی و به دنبال آن بروز جنگ‌های سیاسی اختلاف نظر های فراوان در مسائل عقیدتی و فقهی و... از پیامدهای همان اختلاف بر سر جانشین پیامبر است. این اهمّیت و ارزشمندی، مبحث امامت باعث شد که مبحث نصب امام را انتخاب کنیم و به بررسی آن از منظر فرقه‌های معتزله، اشاعره، وهابیت و امامیه بپردازیم.

در این اثر بعد از بیان کلیاتی در مورد امامت و ضرورت جانشینی پیامبر، وارد مبحث ولایت شدیم و گفته شد که ولایت منحصر به خداوند است و خداوند برای ولایت خود مظاهری قرار داده است که یکی از مظاهر ولایت خداوند ائمه علیهم السلام هستند، که حتی علمای اهل سنت به ولایت علی بن ابی طالب اعتراف کرده‌اند.

بعد از بیان این کلیات و بحث ولایت، با توجه به اهمیت بحث سقیفه، به بیان ماجرای آن و اتفاقات ناشی از آن پرداختیم. در فصل آخر به بیان اختلافات متکلمان مورد نظر پرداختیم و آرای ایشان در مورد تعریف امامت و افضلیت امام از منظر متکلمین معتزله، اشاعره، وهابیت و جوه تقدّم مفضول بر فاضل، اصول دین بودن یا فروع دین بودن امامت از منظر این متکلمین بیان کردیم و در نهایت از بحث اصلی یعنی نحوه‌ی تعیین امام سخن گفتیم و اشاره کردیم وجوب نصب امام را همه‌ی مسلمین قبول دارند اما معتزله و اشاعره نحوه‌ی این نصب را در بیعت و شورا و استخلاف می‌دانند و وهابیت زیاد به این مبحث نپرداخته‌اند بیشتر به بحث توحید و شرک و توسل را پرداختند و در مورد امامت بیشتر تابع اشاعره و معتزله-اند. در ادامه دیدگاه‌های متکلمان امامیه در مورد تمام این مباحث در مقایسه با اشاعره و معتزله و وهابیت مطرح کردیم و گفتیم که امامیه تعیین امام را بر خداوند واجب می‌داند و معتقد است که خلافت بلافضل نبی اکرم صلی الله علیه وآله، علی بن ابی طالب علیه السلام است.

واژگان کلیدی: امامت، معتزله، اشاعره، وهابیت، امامیه.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱.....	فصل اول: کلیات و مفهوم شناسی .....
۲.....	۱-۱- کلیات تحقیق .....
۲.....	۱-۲- طرح مسئله .....
۲.....	۱-۳- ضرورت و اهمیت تحقیق .....
۳.....	۱-۴- اهداف تحقیق .....
۳.....	۱-۵- پیشینه ی تحقیق .....
۴.....	۱-۶- سؤالات تحقیق .....
۴.....	۱-۷- فرضیه ها .....
۴.....	۱-۸- روش تحقیق .....
۵.....	۱-۹- مشکلات تحقیق .....
۵.....	۱-۱۰- مفهوم شناسی .....
۵.....	۱-۱۰-۱- معنای لغوی امام .....
۵.....	۱-۱۰-۱-۱- مصادیق و کاربردهای «امام» در کتابهای لغت: .....
۶.....	۱-۱۰-۱-۲- امام در قرآن و حدیث .....
۹.....	۱-۱۱- تعریف امام و امامت: .....
۱۰.....	۱-۱۲- جایگاه و منزلت مقام امام و امامت: .....
۱۵.....	۱-۱۲-۱- منزلت مقام امامت با توجه به آیهی ۱۲۴ سورهی بقره: .....

- ۱-۱۲-۲- منزلت مقام امامت با توجه به مفاد آیه ۲۴ سجده:..... ۱۶
- ۱-۱۳- آیا امامت از اصول است یا از فروع؟ ۱۸
- ۱-۱۴- آیا نصب امام واجب است یا نه؟ ۱۹
- ۱-۱۴-۱- دلائل وجوب امامت ۲۱
- ۲-۱۴-۱- تبیین ادلّه وجوب امامت ۲۱
- ۱-۱۵- افضلیت: ۲۴
- ۱-۱۵-۱- جانشین ، یک ضرورت در نظام اسلامی ۲۵
- فصل دوم: ولایت ۳۰**
- ۱-۱- ولایت ۳۱
- ۱-۱-۱- ولایت از نظر لغوی: ۳۱
- ۲-۱-۲- اقسام ولایت در قرآن ۳۳
- ۱-۲-۱-۲- ولایت منفی ۳۴
- ۱-۲-۱-۲-۱-۲- علل نهی مؤمنان از پذیرش ولایت کفار ۳۵
- ۲-۲-۱-۲- ولایت مثبت و اقسام آن ۳۷
- ۳-۲-۱-۲- ولایت خاص ۳۹
- ۱-۳-۲-۱-۲- اقسام ولایت خاص ۳۹
- ۲-۲- ولایت منحصر به خداوند است ۴۹
- ۱-۲-۲- استدلال به آیه ی ولایت: ۵۲
- ۲-۲-۲- ولایت خداوند ۵۴
- ۱-۲-۲-۲- اقسام ولایت تکوینی خداوند ۵۵

- ۳-۲-۲- ولایت در حدیث اهل سنت ۵۶
- فصل سوم: سقیفه ۶۵
- ۱-۳- پی ریزی سقیفه در زمان حیات پیامبر(ص) ۶۶
- ۲-۳- جریان شورای و تعیین خلافت ۷۳
- ۳-۳- چگونگی برپایی سقیفه ۷۵
- ۴-۳- عکس العمل اهل بیت علیهم السلام بعد از سقیفه ۹۰
- ۱-۴-۳- جمع آوری قرآن و دعوت به آن ۹۱
- ۲-۴-۳- برخورد با مخالفان داخل مدینه ۹۳
- ۳-۴-۳- شأن نزول آیه « وَ آتِ ذَا الْقُرْبَىٰ حَقَّهُ » ۹۳
- ۱-۳-۴-۳- بخشی از خطبه حضرت زهرا سلام الله علیها ۹۷
- ۵-۳- حضرت زهرا سلام الله علیها در بستر بیماری ۹۷
- ۱-۵-۳- عیادت زنان مهاجر و انصار از حضرت زهرا سلام الله علیها ۹۸
- ۲-۵-۳- عیادت ابوبکر و عمر از حضرت زهرا سلام الله علیها ۱۰۰
- ۶-۳- بیعت امیرالمؤمنین علیه السلام پس از شهادت حضرت زهرا سلام الله علیها و دلیل آن ۱۰۱
- ۷-۳- فوت ابو بکر و خلافت عمر ۱۰۱
- ۸-۳- اعترافات عمر، شورا و بیعت عثمان ۱۰۲
- ۱-۸-۳- علت شرکت حضرت علی علیه السلام در شورای شش نفره عمر ۱۰۳
- ۹-۳- خلافت عثمان ۱۰۴
- ۱۰-۳- بیعت مردم با امیر المؤمنین علیه السلام ۱۰۴
- ۱۱-۳- اشعار پیرامون اولین مسلمان ۱۰۶

۱۱۰-۱۲-۳- پایان سقیفه.....

۱۱۰-۱۳-۳- ابلیس از غدیر تا سقیفه.....

۱۱۲-۱۴-۳- سر روی گردانی بیشتر صحابه از امیرمؤمنان علی(ع) با وجود ادله قوی و تصریحات پیامبر، چه بود؟

۱۱۳-۱۵-۳- نتایج و آثار سقیفه در اسلام.....

فصل چهارم: بررسی تطبیقی اختلافات مبحث امامت (به ویژه نصب امام) از منظر متکلمان

امامیه، معتزله، اشاعره و وهابیت

۱۱۴-.....

۱-۴- اختلافات میان امامیه و معتزله، اشاعره و وهابیت در مسئله امامت، بسیار است و عمده آنها چند موضع

است:..... ۱۱۵

۱-۱-۴- تعریف امام و امامت از دیدگاه متکلمین اشعری و معتزله :..... ۱۱۶

۲-۱-۴- تعریف امام و امامت از دیدگاه امامیه:..... ۱۱۷

۳-۱-۴- ضرورت امامت از منظر اشاعره و معتزله و امامیه..... ۱۱۹

۱-۳-۱-۴- ادله اشاعره برای اثبات ضرورت..... ۱۲۰

۲-۳-۱-۴- ادله معتزله برای اثبات ضرورت امامت..... ۱۲۳

۳-۳-۱-۴- ادله امامیه برای اثبات ضرورت امام..... ۱۲۴

۲-۴- هدایت عمومی و اتمام حجت..... ۱۲۷

۱-۲-۴- افضلیت از منظر معتزله و اشاعره و وهابیت..... ۱۲۹

۲-۲-۴- افضلیت از منظر ابن تیمیه..... ۱۳۳

۱-۲-۲-۴- ادعای برتری عمر بر امام علی علیه السلام..... ۱۳۳

۲-۲-۲-۴- بهره‌مندی عمر از حضرت علی علیه السلام..... ۱۳۴

- ۱۳۵.....۳-۲-۲-۴ ادعای مقدم بودن سه خلیفه بر امام علی علیه السلام.....
- ۱۳۶.....۴-۲-۲-۴- وجوه تقدیم مفضول بر فاضل از دیدگاه متکلمان معتزله و اشاعره.....
- ۱۳۶.....۳-۲-۴ امامت از اصول دین است یا از فروع دین از منظر متکلمین اشاعره و معتزله:.....
- ۱۳۸.....۴-۲-۴ دیدگاه اشاعره و معتزله نسبت به منزلت امامت.....
- ۱۳۹.....۱-۴-۲-۴ وظایف امام از دیدگاه متکلمین معتزله و اشاعره.....
- ۱۳۹.....۲-۴-۲-۴ ویژگیهای امام از دیدگاه متکلمین معتزله و اشاعره.....
- ۱۴۲.....۳-۴-۲-۴ امامت از راه گزینش:.....
- ۱۴۴.....۵-۲-۴ وجوب تعیین امام بر مردم و ادله آن (اشاعره، معتزله و وهابیت).....
- ۱۴۶.....۶-۲-۴ نحوه انعقاد امامت.....
- ۱۴۸.....۱-۶-۲-۴ راه های انعقاد امامت.....
- ۱۴۸.....۱-۱-۶-۲-۴ بیعت و انتخاب:.....
- ۱۴۸.....۲-۱-۶-۲-۴ بیعت در لغت.....
- ۱۴۸.....۳-۱-۶-۲-۴ بیعت در اصطلاح.....
- ۱۴۹.....۴-۱-۶-۲-۴ اقسام بیعت:.....
- ۱۴۹.....۵-۱-۶-۲-۴ بیعت به عنوان راهی برای تعیین امام و تعداد بیعت کنندگان.....
- ۱۵۴.....۶-۱-۶-۲-۴ نقد نظریه بیعت و انتخاب.....
- ۱۵۵.....۲-۶-۲-۴ استخلاف و عهد.....
- ۱۵۷.....۱-۲-۶-۲-۴ اشکالات استخلاف و عهد.....
- ۱۵۸.....۲-۲-۶-۲-۴ اختلاف مبنایی.....
- ۱۵۹.....۳-۶-۲-۴ غلبه و قهر.....

- ۱۶۱-۲-۴-۶-۳-۱- نقد نظریه غلبه و استیلاء..... ۱۶۱
- ۱۶۱-۲-۴-۷- امامیه و اعتقاداتش..... ۱۶۱
- ۱۶۱-۲-۴-۷-۱- امامت از اصول دین است : ۱۶۱
- ۱۶۴-۲-۴-۷-۲- افضلیت امام..... ۱۶۴
- ۱۶۴-۲-۴-۷-۱- دلیل وجوب افضلیت..... ۱۶۴
- ۱۶۵-۲-۴-۷-۲- امام باید در جمیع فضائل؛ معنوی و بدنی؛ از دیگران برتر باشد: ۱۶۵
- ۱۶۶-۲-۴-۷-۳- امام علی علیه السلام افضل صحابه ۱۶۶
- ۱۷۰-۲-۴-۷-۳- امامیه: نصب امام بر خداوند متعال، واجب است ۱۷۰
- ۱۷۰-۲-۴-۷-۳-۱- وجوب نصب امام از جانب خداوند ، وجوب عقلی است: ۱۷۰
- ۱۷۱-۲-۴-۷-۴- «وجوب عصمت امام» ۱۷۱
- ۱۷۱-۲-۴-۷-۱- دلایل وجوب عصمت امام:..... ۱۷۱
- ۱۷۴-۲-۴-۷-۲- آیات بیانگر «وجوب عصمت در امام» و «عصمت اهل بیت علیهم السلام»..... ۱۷۴
- ۱۷۶-۲-۴-۷-۵- وجوب نص بر امامت امام و دلایل آن..... ۱۷۶
- ۱۷۷-۲-۴-۷-۶- امامت و خلافت بلا فصل از آن حضرت علی علیه السلام است..... ۱۷۷
- ۱۸۴- فصل پنجم: نتیجه گیری ۱۸۴
- ۱۸۵-۱- نتیجه گیری..... ۱۸۵
- ۱۸۷- منابع..... ۱۸۷

مقدمه

جامعه‌ی انسانی، به مانند دریایی است آرام و بی حرکت تنها چیزی که این دریا را حرکت بخشیده وزش بادها و طوفان‌های تند و ملایم است که با آمدن خود موجها را می سازند و سرنوشت کشتیها را رقم میزنند که از این جاست که بعضی از کشتی ها شکننده‌اند و مرگ آفرین و برخی دیگر نجات بخش و زندگی ساز .

آری، مردان بزرگ و شخصیت‌های تاریخ ساز ، همان موج آفرینان جوامع بشری هستند که آنها را به هلاکت و بد بختی و گاه به حیات و سعادت همیشگی رهبری می‌کنند. بی تردید رهبران آسمانی و پیامبران بزرگ خداوند، موج آفرینانی هستند که با موج هدایت بی نظیر خود کشتی جامعه را به ساحل نجات و نیکبختی ابدی رهنمون می‌کنند. پیامبر اسلام صلی الله علیه وآله نوری بود که در دل ظلمت جهل درخشید و تمدنی را پی نهاد که به تصدیق همگان ، پر بارترین و زیبا ترین تمدنهاست که تا کنون دنیا همانند آن را ندیده است .

فقط اگر ، مسلمانان در مسیری که حضرت برای جامعه‌ی اسلامی ترسیم نموده بود ، حرکت می‌کردند و از اختلاف و دو دستگی ، و انانیت و تعصب دست می‌کشیدند به یقین در خلال این چهارده قرن میوه‌های گواراتری از این شجره‌ی مبارکه‌ی تمدن شکوهمند اسلامی بر می‌چیدند و عظمت خود را در جهان نگهبانی می‌کردند. اما افسوس که پس از رحلت جانگداز پیامبر صلی الله علیه وآله جدال و پر خاشگری و هواپرستی و مقام طلبی بر بخشی از مسلمانان چیره گشت و انحرافی بزرگ در مسیر هدایت الهی پدید آمد هرچند که حضرت رسول از آغاز تبلیغ خود تا پیش از مرگ خود به این مسئله اهمیت می‌داد و می‌پرداخت تا امت بعد از ایشان از مسیر حق منحرف نشوند . ابن عباس در روایتی می‌گوید: «چون پیامبر (ص) در بستر مرگ افتاد در خانه مردانی بودند از جمله عمر بن خطاب. حضرت (ص) فرمود: «بیایید برای شما نگاشته‌ای نگارم که پس از آن هرگز گمراه نگردید.» (حلی، ۱۳۷۹: ۶)

اما امت اسلام بعد از رحلت نبی اکرم صلی الله علیه وآله به جای اینکه به فرمایش رسول خود لبیک بگویند به ندای نفس خود که همان جاه طلبی و کینه توزی و تعصب جاهلی لبیک گفتند و خاندان پیامبر گرامی اسلام را تنها گذاشتند.

فصل اول

کلیّات تحقیق و مفهوم شناسی

مقدمه

در این فصل ابتدا به بررسی اهداف، ضرورت و نحوه کار پژوهش و سپس به تبیین لغوی و اصطلاحی برخی از الفاظ مهم و کاربردی این پایان نامه پرداخته شده است.

۱-۱- کلیات تحقیق

کلیات تحقیق عبارتند از مسائلی که مراحل کار پژوهش را مشخص می سازند؛ از جمله: طرح مسئله، ضرورت و اهمیت تحقیق، اهداف تحقیق، پیشینه‌ی تحقیق، سؤالات تحقیق، فرضیه‌ها، روش تحقیق و مشکلات تحقیق.

۱-۲- طرح مسئله

اصل «امامت» در مکتب تشیع یک اصل بنیادی است که در دیدگاه‌های مختلف، مفهوم و تعریف گوناگونی دارد. علمای اهل سنت، امامت را سرپرستی جامعه مطرح می کنند. از نظر آنان کار امام، صرفاً ریاست عام جامعه‌ی اسلامی است. معارف و شریعت به وسیله پیامبر صلی الله علیه وآله ابلاغ شده و کتاب آسمانی همه‌ی مسائل مورد نیاز جامعه را در خود دارد و با وجود قرآن مراجعه به هیچ منبعی، لازم نیست. ما را نیازی به امام نیست در حالی که رسول خدا صلی الله علیه وآله فرمودند: کتاب خدا و اهل بیت قابل جدا شدن نیستند.

امامت به این معنا (ریاست عام جامعه) را هم علمای شیعه و هم علمای اهل سنت قبول دارند با این تفاوت که این مفهوم از نظر اهل سنت همه و حداکثر معنای امامت است و در نظر شیعه جزء و حداقل معنای امامت است و در مورد نیاز جامعه به وجود امام، هر دو مکتب اتفاق نظر دارند و نیاز جامعه به وجود امام، فراهم آوردن زمینه‌ی استمرار نظام دینی است که به وسیله پیامبر تأسیس شده است یکی از مباحثی که در بحث امامت مطرح می شود بحث نحوه‌ی تعیین امام است که سعی دارم در این پایان نامه به این موضوع از دیدگاه متکلمین معتزله، وهابیت، اشاعره و امامیه بپردازم

۱-۳- ضرورت و اهمیت تحقیق

اولین اختلاف بزرگی که بعد از رحلت پیامبر اکرم صلی الله علیه وآله بین مسلمانان بروز کرد اختلاف در

مسأله‌ی امامت و خلافت بود، که امت اسلامی را به دو دسته کرد؛ دسته‌ای پیرو علی علیه السلام و دسته‌ای از سایر خلفا پیروی کردند.

از آنجایی که از سوی بعضی از اشخاص این اشکال مطرح می‌شود که مسأله‌ی خلافت بعد از پیامبر صلی الله علیه و آله یک واقعه‌ی تاریخی است و مربوط به عصر حاضر نیست بحث از این مسائل چه نفعی به مؤمنان می‌رساند؟

پاسخگویی به این اشکال و امثال آن، اهمیت و ضرورت این مسئله را بیان می‌کند.

هر چند در مورد امامت تاکنون سخن بسیار گفته شده و کتاب‌ها و پایان‌نامه‌ها و مقالات متعددی نوشته شده است، دلیل نمی‌شود که درباره‌ی این مبحث اساسی که از اصول دین است دیگر سخن گفته نشود به همین دلیل لازم دانستیم در این پایان‌نامه به بررسی نحوه‌ی تعیین امام از دیدگاه متکلمین معتزله، وهابیت، اشاعره و امامیه که تا کنون کتاب و پایان‌نامه و مقاله‌ای کار نشده است، پردازیم.

۱-۴- اهداف تحقیق

ارائه‌ی نظرات متکلمین معتزله، وهابیت، اشاعره و امامیه در مورد نحوه‌ی تعیین امام به استفاده کنندگان این پایان‌نامه و بالا بردن اطلاعات و درک عمومی نسبت به نحوه‌ی تعیین امام از دیدگاه این متکلمان و بیان ضعف‌ها و قوت‌های آرای آنان و با استفاده از روش‌های صحیح بحث، در وحدت صفوف مسلمانان و نزدیک کردن گام‌های آنها مؤثر باشد.

۱-۵- پیشینه‌ی تحقیق

بعد از رحلت پیامبر گرامی اسلام اولین اختلاف بزرگی که بین مسلمانان بروز کرد اختلاف در مسأله‌ی امامت و خلافت بود که امت اسلامی را به دو دسته تقسیم کرد.

عده‌ای معتقد بودند که پیامبر صلی الله علیه و آله جانشین برای خود تعیین نکرده و گروه زیادی معتقد بودند که جانشین پیامبر باید همچون خود او معصوم از خطا و گناه باشد و دارای علم و آفری باشد که بتواند رهبری مادی و معنوی مردم را بر عهده بگیرد و اساس اسلام را حفظ کند و امت را در چارچوب بندگی حق حفظ کند آنها معتقدند که تعیین چنین کسی از جانب خداوند به وسیله‌ی پیامبران امکان‌پذیر است و پیامبر گرامی اسلام این کار را انجام داده است و حضرت علی علیه السلام را به عنوان جانشین خود برگزیده است، و می‌افزاید که اگر مفهوم انحصاری خلافت را بپذیریم از نظر عقل باز هم خلیفه را باید خداوند انتخاب کند چرا که خلیفه یعنی کسی که تمامی صفات مستخلف خود را دارد و اگر

تفاوتی است در ارکان کلیش نیست بلکه در حواشی فرعیه است. خوب کسی که جانشین پیامبر می شود در چه زمینه هایی باید خلافت کند؟ اگر در علم، تقوا و... نباشد باید گفت این چه نوع خلافتی است؟! این گروه را امامیه می نامند.

پس امامت تحقیقش بعد از رحلت پیامبر گرامی اسلام آغاز شده است ولی از نظر فکری از همان روزهای نخست اعلان علنی رسالت در پیام حیات بخش اسلام و پیامبر صلی الله علیه وآله مطرح گردید. (خادمیان، ۱۳۸۲: ۳۷)

و تا کنون کتب و مقالات زیادی در مورد امامت نوشته شده است اما با عنوان بررسی تطبیقی نصب امام از منظر متکلمین معتزله و اشاعره و وهابیت و امامیه کاری صورت نگرفته است.

۱-۶- سوالات تحقیق

۱. این نحوه تعیین امام که که متکلمین معتزله، امامیه، اشاعره و وهابیت بیان می کنند چه تبعاتی به دنبال داشته و در جریان های سیاسی مؤثر واقع شده؟
۲. آیا شیوه های گزینش امام که مورد اعتقاد این متکلمین است از نظر عقل و نقل اثبات شده اند؟
۳. آیا این متکلمین به اهمیت ارزش این جایگاه پی برده اند؟

۱-۷- فرضیه ها

۱. شیوه های گزینش امام که از جانب متکلمین معتزله، امامیه، اشاعره و وهابیت بیان شده تبعاتی به دنبال داشته و در جریان های سیاسی مؤثر بوده است.
۲. شیوه های گزینش امام از منظر عقل و نقل اثبات شده است.
۳. متکلمین معتزله و اشاعره تا حدودی به اهمیت و ارزش جایگاه امام پی برده اند. و آن ارزش اجتماعی امام است ولی از بُعد هدایت امت و حجیت قول امام علیه السلام دچار نقض هایی شده اند.

۱-۸- روش تحقیق

نوع روش در پژوهش حاضر توصیفی تحلیلی همراه با اسناد به مطالب گرد آوری شده با شیوه ی کتابخانه ای و نرم

افزاری است.

۹-۱- مشکلات تحقیق

عدم دسترسی به منابع دسته اول در کتابخانه‌ی محل تحصیل و نبود کتابنامه‌ی کامل کتاب‌ها در نرم افزارها.

۱۰-۱- مفهوم شناسی

۱-۱۰-۱- معنای لغوی امام

واژه امام از ریشه «أم م» مهموز الفاء و مضاعف است و در لغت، به معنای زیر آمده است:

الف) آنچه مورد اقتدا و تبعیت قرار گیرد؛ طریحی می گوید: امام، بر وزن فِعال، یعنی کسی که مورد

تبعیت و پیروی قرار می گیرد. (طریحی، ۱۴۱۶، ج ۶: ۱۰)

ب) در مفردات راغب آمده که امام در لغت از کلمه‌ی أم به معنای:

الف: قصد و عزم کردن   ب: مقدم   ج: قیّم و سرپرست   د: طریق و راه.   ه: ناحیه

و همچنین گفته شده که امام به معنای هر چیزی که مقصود و مقتدای انسان باشد و دیگران از آن

پیروی می کنند قولاً و فعلاً و کتاب و غیر آن و نیز گفته شده که «أم» به معنای اصل و ریشه‌ی یک چیز نیز

است که در این صورت امام اساس یک جامعه است و سایر افراد جامعه شاخه‌ها و برگهای آن می باشند (راغب

اصفهانی، ۱۴۰۴، ج ۲۴)

ابن منظور در لسان العرب معتقد است که أمّام (جلو و مقدم) با إمام (پیشوا) هم ریشه است هر دو از

ریشه «أمّ، یؤمّ» به معنای قصد کردن و پیشی گرفتن است (ابن منظور، ۱۴۱۴، ج ۲۲: ۱۲)

امام در تاج العروس زبیدی به معنای قصد کردن و توجه کردن به کسی است. (زبیدی، ۱۴۱۴، ج ۱۶:

۲۶)

۱-۱۰-۱- مصادیق و کاربردهای «امام» در کتابهای لغت:

۱. قرآن کریم که مسلمانان آن را الگوی زندگی خود قرار می دهند.
۲. پیامبرگرامی اسلام صلی الله علیه واله که پیشوای امت و نیز امام، امامان است.
۳. جانشین پیامبر صلی الله علیه واله که پیشوای امت است.

۴. امام در نماز جماعت.
۵. فرماندهی سپاه
۶. راهنمای مسافران.
۷. ساربان و راهنمای شتران.
۸. چوب یا ریسبانی که در بنایی به کار می رود.
۹. راه عریض و نمایان .
۱۰. آنچه کودک هر روز در مدرسه می آموزد.
۱۱. فرد یا چیزی که به آن مثال زده می شود.
۱۲. دانشمندی که از او پیروی می شود.

امام در ترجمه‌ی فارسی ، به معنای پیشوا است و امامت به معنای پیشوایی کردن است. (ربانی گلپایگانی، ۱۳۸۷: ۲۰-)

(۲۱)

امام گاهی برای گروه محدودی امامت دارد ، و گاهی برای عموم و گاهی نسبت به اعمال و حرکات عمومیت دارد و گاهی نسبت به اعمال خاصی و گاهی اوقات نیز تنها در امور اجتماعی و سیاسی امامت دارد و بعضی اوقات در امور معنوی و اخلاقی و روحانی امامت دارد. اما اگر به شخصی به طور مطلق امام گفته شود باید در تمام امور ، دنیوی و اخروی ، مادی و معنوی ، اجتماعی و روحانی ، امامت داشته باشد. بنابراین تعریف کلی و حقیقی امامت این چنین است : امامت یعنی پیشوایی و زمامداری کلی در تمام امور دینی و دنیوی. امینی، ۱۳۵۴: ۲۶-۲۷)

۱-۱۰-۱-۲- امام در قرآن و حدیث

«امام» در قرآن بر پنج وجه و معنی به کار رفته است:

وجه نخستین امام به معنای پیش رو است؛ چنان که خدای متعال فرموده است: «من تو را پیشوای مردم

قرار دادم»^۱

وجه دوم به معنای «نامه» - نامه‌ی اعمال - است؛ فرموده است: «روزی را که هر گروهی را با پیشوایشان

۱. «إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا» (بقره، ۱۲۴)

فرا می خوانیم.^۱

وجه سوم به معنای «لوح محفوظ» است؛ فرموده است: «و هر چیزی را در کارنامه‌ای روشن

برشمرده ایم.»^۲

وجه چهارم به معنای «توریه» - کتاب موسی - است؛ فرموده است: «و پیش از وی [نیز] کتاب موسی

راهبر و مایه رحمت بوده است»^۳

وجه پنجم به معنای راه روشن و پیداست؛ فرمود: «و آن دو [شهر، اکنون] بر سر راهی آشکار است.»^۴

غالباً معنای امام نزد عرب، امری است که مورد تبعیت باشد؛ چه انسان باشد که کردار و گفتارش، مورد

تبعیت است و چه کتاب باشد (مانند آئین‌نامه) و چه محق باشد یا مبطل. (جمعی از نویسندگان، ۱۳۸۱: ۴۵-۴۶)

(۴۶)

در تقسیمی دیگر کاربرد واژه‌ی امام در قرآن به این گونه بیان شده است: مصادیق بشری و مصادیق غیر

بشری.

مصادیق غیر بشری قرآن عبارتند از:

۱- لوح محفوظ «هر چیزی را در لوح محفوظ شمارش کرده ایم».^۵

۲- راه آشکار و نمایان. «دو شهر قوم لوط و قوم شعیب که گرفتار عذاب الهی شدند در طریقی آشکار قرار

دارند».^۶

۳- کتاب آسمانی. «و پیش از قرآن، کتاب موسی، پیشوا و رحمت خداوند بر بشر بود».^۷

---

^۱. «يَوْمَ نَدْعُوا كُلَّ أُنَاسٍ بِإِمامِهِمْ» (اسراء، ۷۱)

^۲. «كُلُّ شَيْءٍ أَحْصَيْنَاهُ فِي إِمَامٍ مُّبِينٍ»؛ (یس، ۱۲)

^۳. «وَمِن قَبْلِهِ كِتَابُ مُوسَى إِمَامًا»؛ (هود، ۱۷)

^۴ «وَإِنَّمَا لِيَا إِمَامٍ مُّبِينٍ»؛ (حجر، ۷۹)

^۵ «وَ كُلُّ شَيْءٍ أَحْصَيْنَاهُ فِي إِمَامٍ مُّبِينٍ» (یس، ۱۲)

^۶ «وَ إِنَّمَا لِيَا إِمَامٍ مُّبِينٍ»؛ (حجر، ۷۹)

^۷ «وَمِن قَبْلِهِ كِتَابُ مُوسَى إِمَامًا وَ رَحْمَةً»؛ (هود، ۱۷).